

Феміда з народом!

Відповідно до Конституції України єдиним джерелом влади (яка поділяється на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову) в нашій державі є народ. Отже, судова влада в Україні повністю належить (походить від) народу. І тільки народ може її формувати, змінювати й брати участь у її функціонуванні.

26

Недотримання положень Конституції в нашій державі, на жаль, стало своєрідною неписаною нормою. Окрім того, що під час розроблення законів і підзаконних актів не враховуються описові (дескриптивні) норми Конституції, не виконуються також і прескриптивні положення Основного Закону, реалізація яких повинна забезпечити формування фундаменту правової системи нашої держави.

Так, у положенні статті 124 Конституції України, яка має, безперечно, прескриптивний характер, сказано, що народ бере безпосередню участь у правосудді через народних засідателів та присяжних. Але незважаючи на те, що нова Конституція в нашій державі діє вже майже 17 років, інститути присяжних і народних засідателів на практиці так і не впроваджено в судовий процес. А їхні функції в суді фактично нівельовані.

Слід зазначити, що Конституція України чітко не передбачає механізму забезпечення та реалізації певних прав і свобод, залишаючи ці питання для врегулювання на рівні законів, що є правильним з погляду науки конституціоналізму. Проте приказка «Те, що німцю – добре, українцеві – зась» залишається завжди актуальною. Так, конституції західних держав (і континентальної, і звичаєвої правових систем) визначають вектор розвитку правової системи країни, закріплюють загальні принципи та інститути, залишаючи їх деталізацію та реалізацію простим законам. Але в нас і записаного в Основному Законі не поспішають дотримуватися, не те що розвинути, демократизувати певні норми. Й це призводить до тотального порушення природних прав народу.

Серед декларованих у Конституції питань, що мають бути розкриті та реалізовані законами, – роль суду присяжних і народних засідателів у судовій системі України. Основний Закон не містить чіткого трактування понять «присяжні», «суд присяжних», «народні засідателі». Навіть описово не визначено їхній зміст.

Незрозуміло також, чи Конституція передбачає існування «народних засідателів» і «присяжних» окремо, чи як взаємопов'язаних суб'єктів. Тож уже з цього випливає, що її положення, які декларують участь народу в здійсненні правосуддя, є недосконалими, неоднозначними та деякою мірою навіть колізійними. Це й залишає широкий простір для маніпулювання законним правом народу на участь у правосудді.

Якщо для українця передбачити відсутність якогось покарання (окрім, звичайно, докорів сумління) за невиконання прямих обов'язків, то він, безперечно, цим скористається. Не є винятком з цього правила й деякі представники влади, в яких за природної відсутності бажання щось робити наявні ще й певні політичні чи економічні мотиви для цього. Різниця лише в масштабах наслідків бездіяльності: від політично чи економічно вмотивованої бездіяльності владних мужів потерпає весь народ.

Так, закріплення інституту суду присяжних на рівні законів тривало з часу прийняття Конституції до квітня 2012 року, коли ухвалили Кримінальний процесуальний кодекс України. Проте до цього були спроби ухвалити профільний Закон «Про суд присяжних в Україні», авторами якого є депутати Сергій Власенко та Геннадій Москаль. Документ передбачав створення в Україні суду присяжних, що залучило б народ до здійснення правосуддя в країні. На його необхідності наполягали опозиційні фракції, представники яких на той час були на лаві підсудних. І, правду кажучи, мабуть, з цих мотивів тоді законопроект не внесли до порядку денного: мовляв, питання не на часі, до того ж держава не має грошей на утримання суду присяжних і загалом це передчасно, адже це суд не так права, як емоцій. Тож народ знову залишився без «народного суду».

Проте через рік ті самі депутати, які робили заяви про недоцільність запровадження суду присяжних, ухвалили новий КПК, в якому цілий параграф присвячено проваджен-

ню в суді присяжних. Незважаючи на те, що кодекс чинний уже більше року, перше судове засідання за участю присяжних відбулося тільки 30 квітня 2013 року в Личаківському районному суді міста Львова. Долю колишнього студента громадянина Марокко Шакіба Отмана, котрий, за показаннями свідків, восени минулого року побив до смерті Леона Фрайфельда – відомого у Львові лікаря-травматолога, разом із двома професійними суддями вирішуватимуть троє присяжних.

Та постає запитання щодо механізму функціонування суду присяжних. Адже те, що в КПК називається «присяжними», більше схоже на «народних засідателів» за радянських часів і не відповідає класичним уявленням про цей інститут, де присяжні окремо від суддів приймають рішення про винуватість або невинуватість особи. Присяжні – це люди з народу: вчителі, сантехніки, продавці, бізнесмени, домогосподарки та інші, які вирішують, винен підсудний чи ні, незалежно від того, кого вони судять. Суддя не втручається в роботу присяжних під час ухвалення ними рішення. Окрім того, присяжні лише виносять вердикт, а суддя, отримавши його, встановлює міру покарання.

Що стосується народних засідателів, то їхня роль у цивільному процесі нівельована. За словами цивілістів-практиків, народні засідателі – люди-примари, які ніколи не беруть участі в судових засіданнях, проте їхні підписи стоять на всіх процесуальних документах. Зазначмо, що народні засідателі згідно з Цивільним процесуальним кодексом беруть участь у доленосних для людей процесах: обмеження цивільної дієздатності, визнання особи недієздатною, поновлення цивільної дієздатності, визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою тощо.

Тож бачимо, що участь народу в здійсненні правосуддя на сьогодні нівельована й фактично одна з гілок влади в країні відірвана від свого джерела, а деклароване Консти-

туцією право народу брати участь у здійсненні правосуддя залишається нереалізованим. Потреба реформи таких інститутів, як суд присяжних і народних засідателів, ні в кого не викликає сумнівів. Проте є ще один засіб реалізації права народу на судову владу – мирові суди.

Із запровадженням інституту мирових судів в Україні пов'язують можливість розвантажити місцеві суди першої інстанції від ведення великої кількості дріб'язкових (незначних) цивільних та адміністративних справ. Водночас розгляд позовів у цих провадженнях за загальною, досить складною, судовою процедурою подекуди затягується на невідповідно тривалий термін і нерідко потребує значних фізичних зусиль і фінансових ресурсів для позивачів. Час та кошти, витрачені на судову тяганину з приводу вкраденого велосипеда чи підораної межі, в сукупності часто перевищують сам предмет позову. Це загалом завдає удару по й без того не вельми високому авторитетові судів. Тому громадяни з певною недовірою ставляться до бюрократизованих місцевих судів і самого громіздкого судового механізму як до одного з можливих варіантів захисту своїх прав. Та й корупція дається взнаки.

Утім, українське суспільство вражене не тільки нею, а й загалом «дефіцитом справедливості» у відносинах між людьми, чому не здатна зарадити нинішня судова система й, зокрема, суди загальної юрисдикції. Місцеві суди першої інстанції, розглядаючи позови, пасивно співпрацюють із населенням. А от покладати на них функцію запобігання правопорушенням, виховання в громадян відчуття справедливості й поваги до закону видається марною справою.

Судді не відповідають перед народом, бо громадяни не мають жодного стосунку до формування судової влади. Якби народу надали право безпосередньо обирати суддів, то вони працювали б в інтересах виборців, а не органів, які їх призначають. Частково виправити ситуацію, вважають фахівці, може запровадження інституту мирових суддів у контексті загальної судової реформи.

Конституція (стаття 55) не забороняє запроваджувати різного роду позасудові інститути захисту прав людей на рівні законів, для реалізації права кожної особи будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права та свободи від порушень і протиправних посягань. Це підтверджує правова позиція Конституційного Суду Украї-

ни стосовно питання позасудового врегулювання суперечок. Вона викладена в рішенні від 9 липня 2002 року (справа про досудове врегулювання спорів). Так, колегія суддів вирішила, що встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист. Отже, підтверджено можливість вирішення спорів не лише в судовому порядку, а й за допомогою різноманітних позасудових механізмів.

У положенні «Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів», затвердженої Указом Президента України № 361 від 10 травня 2006 року, сказано, що держава повинна сприяти розвитку таких недержавних інституцій, як третейські суди, посередники (медіатори) тощо, котрі допомагають залагодити спір, не доводячи його до суду. Таке формулювання норми не виключає запровадження, окрім третейських судів та медіаторів, й інших інститутів позасудового порядку вирішення спорів, зокрема мирових судів.

Окрім національного законодавства, є також міжнародно-правові акти, котрі передбачають альтернативне розв'язання спорів. Позицію Комітету міністрів Ради Європи щодо зменшення навантаження на суди загальної юрисдикції викладено в Рекомендаціях від 16 вересня 1986 року, згідно з якою державам – членам Ради Європи рекомендовано передбачити альтернативні процедури врегулювання спорів шляхом позасудового розгляду та створити відповідні органи, що не входять до судової системи цих держав, а також у Рекомендації Комітету міністрів державам-членам стосовно альтернатив судовому розв'язанню спорів між адміністративними органами влади та приватними особами.

Слід зазначити, що про запровадження інституту мирових судів прямо не згадується в жодному з наведених документів, але вони (мирові суди) можуть стати одними з можливих засобів розв'язання проблем, окреслених у наведених актах.

Додамо, що запровадження мирової юстиції в Україні потребує внесення змін до Конституції, а саме до статей 124 та 127, у яких необхідно закріпити можливість мирових суддів здійснювати правосуддя поруч із професійними суддями та судами загальної юрисдикції у визначених законом межах.

Тож сподівання на модернізацію Конституції для запровадження мирової юстиції варто покласти на конституційну реформу, що нині триває в Україні. Так, інститут мирових судів став об'єктом дослідження Конституційної Асамблеї. У попередньому проекті змін до Конституції, підготовленому Комісією з питань правосуддя, міститься пряме положення про мирові суди як засіб вирішення спорів у визначених законом випадках. Зауважмо, що, за словами голови Конституційної Асамблеї Леоніда Кравчука, вже на наступному засіданні Конституанти буде подано на обговорення проект внесення змін до Конституції, в якому, ймовірно, передбачатиметься запровадження мирових судів.

Нині вітчизняні вчені та експерти ґрунтовно опрацьовують питання про формування мирових судів і механізм відповідальності суддів перед народом. Ідеться передусім про виборність мирових суддів. Так, доцільним є запровадження механізму прямих виборів судді безпосередньо мешканцями адміністративної одиниці, в межах якої функціонуватиме очолюваний ним мировий суд. У законодавстві варто передбачити, що висувати кандидатів на посаду «представника мирової Феміди» мають право громадські організації, які функціонують у сфері юриспруденції, місцеве населення (громада), чи самі кандидати за власною ініціативою (самовисування). Необхідно також запровадити певні вимоги до кандидатів на посаду судді, як-от: віковий та освітній цензи, наявність досвіду роботи в юридичній сфері протягом певного періоду тощо.

До процесу організації і проведення виборів мирових суддів, на мій погляд, слід долучити органи місцевого самоврядування та Центральну виборчу комісію. Така система призначення мирових суддів має забезпечити їм авторитет, довіру й повагу населення, яке їх обрало. А це, у свою чергу, сприятиме «популярності» мирової юстиції серед громадян. До негативних наслідків і для суспільства, і для самого інституту мирових судів може призвести механізм призначення суддів органами державної влади (зокрема, судової) чи місцевого самоврядування, бо пересічні громадяни сприйматимуть таких призначенців як звичайних суддів тільки з меншими повноваженнями, що не сприятиме встановленню високого авторитету мирових судів та вирішенню суперечок між громадянами в мировому порядку.

Щодо мирового судового процесу, то він має бути досконало врегульований на законодавчому рівні. Варто чітко закріпити виключну компетенцію мирових судів у певній сфері, щоб вона не перетиналася з компетенцією судів першої інстанції. Окрім того, треба запровадити спрощену систему звернення до суду, прискорити терміни розгляду справ і прийняття рішень. Що стосується організаційного та матеріально-технічного забезпечення діяльності мирових судів, то, відповідно до запропонованої моделі, воно має лягти на плечі муніципальних органів влади, при яких і повинен функціонувати мировий суд. Можливо, варто шукати інші джерела...

Судді не повинні залежати від місцевих владців. А тільки – від громади. Тож необхідно запровадити механізм їхньої відповідальності перед громадою для забезпечення незалежності, об'єктивності та неупе-

редженості. Слід установити можливість усунення (відкликання) судді на вимогу громади. Це дасть їй змогу визначити доцільність перебування тієї чи іншої особи на посаді мирового судді й позбавляти мандата довіри за відповідних обставин.

Утім, представник Феміди повинен нести ще й моральну відповідальність перед людьми, які його обрали. Це сприятиме реалізації поставлених перед суддею завдань, спираючись не тільки на юридичний обов'язок здійснювати справедливий суд, а й на авторитет судді як достойного члена громади, що має моральне право здійснювати правосуддя над членами громади.

Така позиція не заперечує інших механізмів (окрім громадського) контролю. Так, можливим є запровадження відповідальності мирових суддів перед органами місцевого самоврядування, судом вищої інстанції чи, наприклад, «кваліфікаційною комісі-

єю мирових судів» (органом, що може бути створений для нагляду за рівнем кваліфікації мирових суддів) тощо.

Звісно, запровадження мирової юстиції в Україні потребує значної та копіткої законодавчої роботи в цій сфері, й передовсім належного конституційного закріплення інституту мирових судів для визначення ключових пунктів формування та діяльності мирової юстиції в Україні. Окрім того, для продуктивного функціонування мирового судочинства потрібні установчі та процесуальні законодавчі акти для регулювання мирового судового процесу. Зокрема, нормативного оформлення статусу мирових суддів, вибору моделі інституту, механізму дії відповідних законів тощо. Необхідні також запобіжні законодавчі заходи для уникнення використання мирових суддів у економічних чи політичних інтересах певних кіл, що в нашій країні, на жаль, уже стало традицією.

У Львові відбувся перший суд за участю присяжних - виховательки, паспортнистки і пенсіонерки

Лариса МАРЧУК

У Личаківському районному суді міста Львова відбулося перше судове засідання за участю трьох присяжних. Саме ці непрофесійні судді поруч з професійними розбиратимуться у справі про вбивство відомого лікаря-травматолога Леона Фрайфельда.

Нагадаємо, що вранці 19 жовтня минулого року в центрі Львова жорстоко побили лікаря Леона Фрайфельда. Він помер на місці злочину від одержаних травм. У вбивстві підозрюють 26-річного студента-марокканця, якого затримала міліція. За інкримінованою 115 статтею Кримінального кодексу України (умисне вбивство) студентіві загрожує покарання терміном від 10 до 15 років тюремного ув'язнення або довічне позбавлення волі.

На підготовчому судовому засіданні обвинувачений подав клопотання про розгляд справи судом присяжних у складі двох професійних суддів і трьох присяжних. За словами начальника відділу процесуального керівництва Львівської обласної прокуратури Сергія Колісника, право на суд за участю присяжних засідателів зберігається за людиною, котрій загрожує виняткова міра покарання – довічне ув'язнення.

Про те, яку роль відіграє суд присяжних у судових процесах у тяжких кримінальних справах, розповів перший прокурор відділу Управління нагляду прокуратури Львівської області Богдан Дяків:

– На період проведення суду присяжні фактично отримують статус суддів. Вони і сидять поруч з суддями. На першому судовому процесі, який вже відбувся, було троє основних присяжних: пенсіонерка, вихователька дитячого садка і паспортнистка. Відбір пройшли п'ятеро, двоє запасних сидять у залі суду. Присяжні – це звичайні громадяни нашого міста. Єдина вимога до них, щоб вони мали львівську реєстрацію і реєстрацію того району, де відбувається суд. За цю судову діяльність грошей їм ніхто не платить, однак за законом за ними зберігається місце роботи і заробітна платня.

Ми поцікавилися, як і хто добиратиме присяжних. З'ясувалось: якщо є бажання стати присяжним, то треба звертатися в районні адміністрації, де охочих зареєструють і ознайомлять з необхідною інформацією.

– Ми лише добираємо кандидатур у присяжні засідателі і складаємо списки, а затверджує їхні кандидатури сесія міської ради, – розповіла начальник юридичного відділу Личаківської адміністрації Ірина Сачала. – Добираємо на цю роботу переважно активних громадян нашого району.

Як нам повідомили, люди не мають великого бажання виконувати цю роль. Та їх переконують, вмовляють, телефонують по кілька разів. Бо жодних переваг це громадянам не дає, окрім єдиної: на період роботи суду на присяжних, як і на суддів, поширюється гарантія недоторканності. А за особливим клопотанням її можуть продовжити й після суду. Присяжним засідателем може бути кожний громадянин, який досяг 30 років і не старший за 65 років, не є держслужбовцем і не має судимості.

Як удалося дізнатися «Вічу», у цьому першому в історії незалежної України «народному» суді за участю присяжних на їхню роль претендувало 400 громадян. Але відібрали і затвердили лише п'ятьох.

На останньому судовому засіданні у справі Леона Фрайфельда було розглянуто всі клопотання захисту про відвід професійних суддів, прокурора, чого вимагав підсудний. Усі вони були відхилені, й суд виніс відповідну постанову щодо цього рішення. Зараз розпочато судове слідство, прокурор зачитав обвинувальний акт і цивільний позов, а також визначив порядок досліджень доказів. Наступне судове засідання призначене на 13 травня.